

Отже, українське селянство, як основна рушійна сила революції 1918 року на Україні, не виправдало сподівань голови Директорії В. Винниченка. Так само і Директорія не змогла задовольнити споконвічне прагнення селянина – стати повновласним господарем основного джерела свого існування: земельного наділу.

Джерела та література

1. Вісник Державних Законів для всіх земель УНР. – 1919. – 20 липня. – 27 випуск.
2. Вісник Української Народної Республіки. – 1918. – 21 грудня (ч. 3).
3. Винниченко В. Відродження нації. – К.: Політ. видав. України, 1990. – Ч. 3.
4. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К.: Видавниче товариство "Криниця" книголюбів України, 1991.
5. Лозовий В. Аграрна політика Директорії УНР // Український історичний журнал. – 1997. – №2. – С. 68-76.
6. Лозовий В. Політико-ідеологічна криза в добу Директорії УНР // Наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. пед. ун.-ту. Іст. науки. – Т 5(7). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 255-260.
7. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. – Ч.І. – [Мюнхен]: Прометей, 1950. – 210 с.
8. Малик Я. Українське селянство в умовах гетьманського режиму 1918 р. // Гетьман Павло Скоропадський та Українська держава 1918 року. Наук. зб., присвячений 125-річчю від народження Гетьмана Павла Скоропадського, та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 року. – К., 1998. – С. 32-34.
9. Махно Н. Воспоминания. – К.: Издательство "Украина", 1991. – Кн. 2.
10. Солдатенко В. Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К.: Світгляд, 2007. – 621 с.
11. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. – К.: Пошуково видавниче агентство "Книга Пам'яті України". 1997. – 416 с.
12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. / Упор. В.Ф. Верстюк, О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін.- К.: Наук. думка, 1996. – Т.1 (4 березня – 9 грудня 1917 р.). – 591 с.; 1997. – Т. 2 (10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.). – 424 с.
13. ЦДАВО України. – Ф.538. – Оп.1. – Спр.115. – Арк.5-6.
14. ЦДАВО України. – Ф.1062. – Оп.1. – Спр.89. – Арк.213.
15. ЦДАВО України. – Ф.1062. – Оп. 2. – Спр.1. – Арк.33
16. ЦДАВО України. – Ф.1062. – Оп.1. – Спр.97. – Арк.7.

Белик А. В. Аграрный вопрос в период Директории УНР

В статье проанализированы основные аспекты аграрного вопроса в период Директории УНР. Исследуется сущность, принципы правительственной земельной реформы, факторы повлиявшие на ее внедрение. Определяется неоднозначное отношение крестьянства к изменениям в аграрной сфере, вызванное непоследовательностью и политической борьбой в правительственных кругах. Утверждается, что нерешенность аграрного вопроса лишила украинскую революцию поддержки со стороны крестьянства.

Ключевые слова: Директорія УНР, аграрний вопрос, селянство, движущая сила революции.

Belik A. V. Agrarian problem in the age of UNR Directory

The main aspects of the agrarian problem in the age of UNR Directory are analyzed in the article. The essence and principles of government land reform, the factors affecting its implementation are researched. The ambiguous attitude of the peasantry to changes in agriculture caused by inconsistency and political struggle inside government circles is determined. It is alleged that the unresolved agrarian question deprived the Ukrainian revolution supported by the peasantry.

Keywords: UPR Directory, agrarian question, the peasantry, the driving force of the revolution.

УДК 94(470.62)"1917/1920"

О. О. Поплавський

ПОРАЗКА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА КУБАНІ: ПРИЧИНИ ТА УРОКИ

У статті розглянуто історію створення існування та ліквідації Кубанської Народної республіки. Досліджені історичні передумови формування української спільноти на Кубані. Автор проаналізував причини руйнації спроби створення державності у цьому регіоні у 1917–1920 рр. Розкрито характер політичних та військових відносин України і Кубані в 1917–1918 рр. Звернено увагу на історичні уроки поразки національно-визвольної боротьби на Кубані у цей період.

Ключові слова: влада, революція, республіка, кубанське козацтво, більшовики, денікінці, Кубань.

Перша світова війна, Лютнева революція в Росії, жовтневий більшовицький переворот у Петрограді дали могутній імпульс початку складних державотворчих процесів на всіх українських землях. Їх результатом стало виникнення УНР, Української держави, Західно-Української Народної Республіки. Паралельно більшовиками були створені Радянська УНР, Донецько-Криворізька, Одеська, Таврійська радянські республіки. У вир цих подій був втягнутий ще один регіон української етнічної території – Кубань, де у цей час була створена унікальна історична ситуація, коли кубанське козацтво та його органи влади опинилися між «молотом і ковадлою» сил революції та контрреволюції. Біля трьох років (з квітня 1917 р. по березень 1920 р.) у влади на Кубані знаходилось керівництво, яке проголосило свій «третій» шлях в революції.

Мета даної статті полягає у реконструкції розвитку політичних подій на Кубані у 1917–1920 рр., аналізі причин та уроків поразки української революції у цьому регіоні. Завдання дослідження, обумовлені поставленою метою передбачали: з'ясування специфіки розвитку регіонального політичного процесу на півдні колишньої Російської імперії в умовах громадянської війни 1917 – 1922 рр.; встановлення основних причин поразки української революції у цьому регіоні; формулювання історичних уроків національно-визвольних змагань на Кубані.

Актуальність даної теми полягає у тому, що аналіз революційних подій на Кубані зможе допомогти нам набагато краще зрозуміти багатогранну загальну картину суперечливих подій боротьби українського народу за національне та державне самовизначення. Крім цього, тотожність процесів, які мали місце у Наддніпрянській Україні й на Кубані, аналіз причин руйнації спроб створення української державності потребує детальнішого обговорення на усіх рівнях.

Як і багато інших сторінок революції й громадянської війни підвалини історіографії революційних подій на Кубані заклали її учасники та сучасники. Першими публікаціями, в яких показано різні етапи розвитку ситуації у цьому регіоні у 1917–1920 рр., були мемуари Л. Бича [1], М. Галагана [2], А. Денікіна [3] Д. Дорошенка [4], В. Іваниса [5], П. Скоропадського [6], П. Сулятицького [7] та ін. Радянська історіографія залежно від ідеологічних постулатів правлячої комуністичної партії більшою мірою замовчувала або фальсифікувала спроби нерадянського державного будівництва на території колишньої Російської імперії.

Остання проблематика вже привертала увагу вітчизняної історіографії. Серед українських фахівців, які зробили внесок у дослідження історії створення та нетривалого існування Кубанської народної республіки, насамперед, варто відзначити Д. Білого [8], Р. Ковалю [9], В. Матвієнка [10], Р. Польового [11] та ін. Значним кроком у дослідженні політичних процесів на Кубані в умовах громадянської війни 1917 – 1922 рр. стала дисертація російського історика А. Зайцева [12]. Разом з тим зазначену тему не можна вважати вичерпаною. На жаль, на фоні прискіпливого аналізу, критики та переосмислення з боку сучасної української історіографії подій 1917 – 1921рр. на Наддніпрянській Україні, досвід боротьби української спільноти Кубані за своє державне самовизначення залишається поза достатньої уваги вітчизняних дослідників.

Звертаючись до історичних передумов, зазначених подій треба нагадати, що після ліквідації Запорізької Січі наприкінці XVIII ст. частина козаків була змушена переселитися в турецькі володіння, де в гирлі Дунаю в 1778 р. була закладена Задунайська Січ. Її швидке зміцнення викликало симпатії в українського населення, паралізувало участь українців у війні з Портою на боці Росії. Щоб не допустити цього, царизм вирішив частково відновити статус козацтва. 5 травня 1779 р. і 27 квітня 1780 р. Катерина II маніфестами звернулася до козаків з проханням повернутися у рідний край, обіцяючи дати кожному з них землю і службу у російській державі. У квітні 1783 р. відповідним царським указом було створено Військо вірних козаків, якому були передані клейноди та інші козацькі реліквії, відібрані російським урядом після розгрому Запорізької Січі. У 1788 р. Військо вірних козаків було перейменовано на Чорноморське козацьке військо.

2 липня 1792 р. було оголошено указ Катерини II про жалування Війську козацькому Чорноморському за заслуги та відмінну хоробрість у російсько-турецькій війні «у вічне володіння» землі між р. Кубанню і Чорним морем. Загалом на Кубань було переселено біля 8 тис. козаків разом з родинами. Протягом першої половини XIX ст. Чорноморське козацьке військо поповнювалося за рахунок переселення козаків із Чернігівської, Полтавської, Харківської губерній. Основні переселенські компанії відбулися у 1808 – 1811 рр., 1820-1821 рр., 1832 р., 1848-1849 рр., під час яких з українських земель на Кубані було переселено біля 80 тис. чоловік.

Царський указ від 1870 р., який забороняв покозачення іногородніх, проклав глибоку межу між ними та українцями-козаками, розшматував єдиний народ на різні стани з протилежними, часто антагоністичними інтересами. Переселенці утворили другорядну, стосовно козаків, соціальну верству «іногородніх». На думку Д. Б. Яневського «конфлікт між цими двома групами, тобто соціальний конфлікт був системоутворюючим на цих землях» [13, с.24]. Пануючою верствою виступало кубанське козацтво – воно було заможне, володіло основними масивами землі. Прибульці жили значно бідніше, землю вони мали лише орендувати. Було закладено нерівність в отриманні освіти – діти іногородніх не мали права навчатися в міністерській («козацькій») школі, яка утримувалися на громадські кошти і була престижнішою від церковно-приходської, де й мусили навчатися діти іногородніх. При цьому рівень викладання у церковно-приходській школі був нижчим. Починаючи із зовнішнього вигляду, освіти, майнового стану, відношення до служби в армії, багатьох інших складових – козацтво та іногородні виступали як протилежні, ворожі стани. Ця ворожнеча досягне апогею в дні революції, коли козацтво стане опорою денікінців, а іногородні – опорою більшовиків. Як зазначив український дослідник Р. Коваль: «закінчився конфлікт, закладений ще у 1870 р. царським указом, пірровою перемогою іногородніх, яких потім у 1920–1930-х рр. більшовики репресували так само немилосердно, як і козаків»[9, с.35].

У 1860 р. Чорноморське козацьке військо було об'єднано з західною частиною Кавказького лінійного козацького війська з яким разом займало Кавказьку оборонну лінію від гирла Тереку до гирла Кубані та переіменовано на Кубанське козацьке військо. На базі іншої частини «лінійців» було утворено Терське козацьке військо. У тому ж 1860 р. на території, яку займало Кубанське козацьке військо, була створена Кубанська область, до якої входили 3 округа – Єйський, Катеринодарський і Таманський. У 1888 р. до складу області був введений Чорноморський округ на базі якого у 1896 р. була створена Чорноморська губернія.

Під час Першої світової війни на боці Росії воювало 37 полків кубанської кінноти, 22 батальйонів пластунів, 9 батарей гармашів і 37 запасних сотень. Разом це становило близько 200000 чоловік молодшої генерації кубанського козацтва. Трохи меншу кількість дали іногородні.

Після перемоги Лютневої революції на Кубані починають відбуватися значні революційні перетворення. У березні 1917 р. Тимчасовий уряд призначає своїми комісарами на Кубані і Чорномор'ї депутатів Державної Думи IV скликання кадетів К. Бардижа та М. Николаєва. Одночасно у березні-квітні пройшли перевибори отаманів та органів козацького самоврядування. З 9 по 18 квітня 1917 р. в Катеринодарі відбувся обласний з'їзд представників населених пунктів Кубанської області в роботі якого брало участь біля тисячі осіб. З'їзд обрав обласну раду із 135 осіб та її виконком, до якого увійшли по 2 представника від козаків та іногородніх від кожного відділу та 4 від горців. Під час роботи з'їзду його учасники-козаки проголосили себе Кубанською Військовою Радою. 17 квітня козацький з'їзд підтвердив створення Військової Ради та Тимчасового Кубанського військового уряду. До його складу увійшли 7 членів Кубанського обласного виконкому та 8 обраних Радою представників козацтва. Головою Ради став колишній голова правління Чорноморсько-Кубанської залізниці М. Рябовол, уряд очолив полковник Генштабу, колишній отаман Лабінського відділу О. Філімонов. У жовтні 1917 р., після обрання останнього отаманом Кубанського козацького війська, уряд очолив колишній начальник постачання Кавказької армії Л. Бич.

На думку М. Дністрянського, стихійне формування крайових державних структур було «проявом станового (козацького) патріотизму і розуміння своєї етнічної окремішності» [14, с.89]. Але в умовах коли на Кубані існували декілька політичних течій – козацька самостійницька, проросійська, автономістська (за автономію у федеративній Російській республіці), активізація українського національно-визвольного руху, який виступав за приєднання Кубанщини до Української держави, не мала великих перспектив. Тому український рух в основному влився в загальнокрайовий (спочатку автономістський, пізніше самостійницький), оскільки на даному етапі це відповідало українським інтересам і рівневі національної самосвідомості.

Треба відзначити, що з перших днів існування органів козацького самоврядування на Кубані почалися пошуки і налагодження зв'язків з Наддніпрянською Україною. На початку квітня 1917 р. на запрошення Української Центральної Ради на Всеукраїнський національний конгрес, що проходив у Києві прибула делегація від Кубані на чолі з відомими кубанськими громадськими і політичними діячами С. Ерастовим і М. Ливицьким. Вони ж увійшли до розширеного складу Центральної Ради. С. Ерастова, як найстарішого за віком українського діяча, було обрано головою Всеукраїнського національного конгресу. У вересні 1917 р. на засіданні другої сесії Кубанської Військової Ради були присутні делегати від Української Центральної Ради. Але подальшого розвитку, крім обміну делегаціями між Центральною Радою і Кубанню, українсько-кубанські стосунки не мали.

7 жовтня 1917 р. Кубанська Військова Рада ухвалила «Временное положение о высших органах власти в Кубанском крае». У відповідності з ним Кубанська область перейменувалася в Кубанський край, а Кубанська військова Рада – в Кубанську Законодавчу Раду. Відразу після більшовицького перевороту в Петрограді та повалення Тимчасового уряду на всій території Кубанського краю було введено воєнне положення, заборонено проведення мітингів та зборів. Краєвий уряд не визнав влади більшовиків. До відділів від імені отамана і уряду була направлена телеграма, яка призвала населення до боротьби з більшовиками: «...Дізнавшись про підступний заколот більшовиків в Петрограді, військовий отаман і військовий уряд Кубанського війська постановили захищати тимчасовий уряд усіма засобами, які є в розпорядженні, а у випадку захоплення влади більшовиками в Петрограді – такої влади не визнавати, вести із зрадниками, запроданцями нещадну боротьбу» [5, с.56-57].

Паралельно відбувалося створення спільних органів управління козацтва Півдня Росії. 20 жовтня 1917 р. було створено Південно-Східний Союз, що являв собою об'єднання кубанського, донського, терського, астраханського козацьких військ та народів Кавказу з метою створення козацької автономії. У листопаді 1917 р. було створено уряд Південно-Східного Союзу, який мав стати координаційним органом у співпраці його учасників. Головою об'єданого уряду був обраний військовий отаман Донського козацького війська О. Каледін. Ця ідея виявилася неефективною у військовому відношенні, а Союз недовготривалим, проте сама ідея Союзу декілька місяців утримувала Кубань на деякій відстані від України.

У той же час в українських урядових колах виникає ідея створення загальноросійського федеративного уряду, до складу якого мали б увійти представники від різних частин колишньої імперії. З цією метою для переговорів з урядом Південно-Східного Союзу була направлена делегація представників Центральної Ради у складі М. Галагана та Є. Онацького. Паралельно з вирішенням питання щодо створення федеративного уряду, делегація мала дізнатися про настрої кубанського уряду та населення стосовно ідеї об'єднання з УНР. За час перебування в Катеринодарі М. Галаган та Є. Онацький зустрілися з головою Кубанського уряду Л. Бичем, були присутні на засіданні Кубанської Законодавчої Ради та на загальнокрайовому з'їзді представників населення Кубані. Підводячи підсумки цього візиту М. Галаган зробив висновки, що зближення України і Кубані наштовхується на протидію з боку Південно-Східного Союзу та антиукраїнськи налаштованої частини кубанського політикуму козацтва і населення. На думку М. Галагана «...союзницькі відносини Кубані з Україною могли постати або наслідком поширення складу уже утвореного Союзу шляхом приєднання до нього України, або шляхом висунення Кубані із Південно-Східного Союзу та заключення окремого союзу з Україною. Нарешті, коли б навіть конкретно постала справа єднання України з Кубанню, то це питання не могло б бути вирішене шляхом створення унітарної Української республіки, до складу якої увійшла б Кубань... Найбільш відповідною формою можливого їх зв'язку була б конференція двох цих самостійних республік» [2, с.316].

У грудні 1917 р. відносини між козаками та іногородніми досягають крайнього ступеня загострення. Причиною цього стала наростаюча поляризація соціальних сил, розкол як серед козацтва, так й серед іногородніх. Козацькій верхівці вдалося знайти порозуміння із заможною частиною городовиків, у той час, як

бідне козацтво заявило про підтримку революції разом з іногороднім селянством. Якщо І обласний з'їзд іногородніх, який проходив на початку листопада 1917 р., відхилив запропоновану більшовиками резолюцію про визнання радянського уряду, то вже ІІ з'їзд іногородніх області у грудні постановив визнати Раду народних комісарів у Петрограді як законну, передати усю владу на території області Радам робітничих та солдатських депутатів, відмінити усі постанови Крайової ради та уряду. З'їзд обрав обласну Раду робітничих та солдатських депутатів на чолі з більшовиком І. Яновським. Більшовики вважали Кубань частиною території РСФРР. У відомому ультиматумі Раднаркома Українській Центральній Раді, який став початком війни В. Леніна проти УНР, керівництво більшовицької партії наголошувало на тому, що воно ніколи не визнавало «автономні права Дона і Кубані» [15, с.173].

На початку 1918-го р. на кубанському полі з'являється новий гравець – Добровольча армія, яка відступає сюди під ударами червоних із Облaсті Війська Донського. Добровольча армія одразу ж спробує перетворити багату Кубанську область на головний оперативний простір російської битви білих й більшовиків. У цих умовах 8 січня 1918 р. Кубанська Законодавча рада на чолі з М. Рябоволом проголошує утворення Кубанської народної республіки. Спочатку було прийнято рішення про перебування республіки у складі майбутньої Російської федерації, але 16 лютого 1918 р. Законодавча Рада проголосила її як самостійну. До складу Кубанської народної республіки увійшли території Кубанської області, Чорноморської губернії, Ставропольщини, Терека і Дагестану.

Незважаючи на поодинокі спроби прийняття та ухвалення резолюцій про прилучення Кубані на федеративних підставах до УНР, цей акт не був юридично оформлений [16, с.349]. Невіра в сили свого народу, політична невизначеність призвела до того, що перемогла позиція союзу Ради із Добровольчою армією. Причиною цього стали як події у Наддніпрянській Україні, де почався наступ більшовиків, а потім німців, так і розвиток ситуації на самій Кубані. На початку січня 1918 р. більшовицькі загони та збільшовизовані частини 39-ї піхотної дивізії, що передислокувалися на Кубань з Кавказького фронту, захопили міста Армавір, Майкоп, Тихорецьк, Темрюк. До середини лютого більша частина території Кубані була взята під контроль більшовиками, які почали наступ на Катеринодар. 22 лютого 1918 р. на І з'їзді Рад Кубані в Армавірі обласна Рада робітничих і солдатських депутатів проголосила себе єдиним органом влади Кубанської області. Кубанська Законодавча Рада та крайовий уряд були оголошені поза законом.

28 лютого 1918 р. під тиском більшовиків Кубанський уряд та Законодавча Рада разом із близько 3 тис. козаків були змушені залишити столицю Кубані. Тут була зроблена великої ваги помилка – у похід не запросили членів уряду та делегатів Законодавчої Ради від іногородніх, що поклато початок розколу політичної єдності кубанської влади, політичному протипоставленню козаків і городовиків, підштовхуванню останніх до переходу у більшовицький табір. До того ж, була втрачена легітимність влади, яка була закладена у жовтні 1917 р. і досі базувалася на паритетному представництві козацького та іногороднього населення (за участю горців).

У середині березня 1918 р. частини кубанських козаків зустрілися у станиці Новодмитрієвській із Добровольчою армією генерала Л. Корнілова. Після запевнень останнього, що він виступає за збереження Законодавчої Ради і Кубанського уряду, 17 березня на нараді у ст. Новодмитрієвській було ухвалення рішення про повну підлеглість кубанського війська командуванню Доброармії. Об'єднані сили кубанських козаків і Добровольчої армії наприкінці березня здійснили контрнаступ на Катеринодар, але він не увінчався успіхом. 31 березня 1918 р. Л. Корнілов загинув під гарматним обстрілом, а його місце посів відвертий прибічник «єдиної і неподільної» А. Денікін. Ситуація на Кубані для українського національного руху значно погіршилась. А. Денікін вважав створення Кубанської народної республіки та її відокремлення «недержавним рішенням, мотивами якого слугували тривога «стариків» за долю козацьких земель, яким загрожувала загальноруська земельна політика, честолюбство кубанської соціалістичної інтелігенції, яка бажала трибун і портфельів, і, нарешті, українські впливи, дуже сильні серед представників чорноморських округів» [3, с.178]. Крім цього, новий командувач Добровольчої армії був непримиримим до України та її союзників – німців, виявляв неприховану ворожість до П. Скоропадського як до «зрадника Росії, що продався німцям».

Але, для продовження боротьби з більшовиками потрібна була фінансова і військова допомога. Для її отримання А. Денікін вирішив використати кубанських українців. В Українську державу була направлена спеціальна делегація в складі Голови Кубанської Законодавчої Ради М. Рябовола, його заступника Султана Шахін-Грея, членів Ради К. Безкровного, П. Каплина, Г. Омельченка і міністра землеробства Кубані Д. Скопцова. До Києва делегація прибула 28 травня 1918 р. і була прийнята гетьманом П.Скоропадським. На урочистому сніданку на пошану кубанських делегатів гетьман зазначив: «...я сподіваюсь, що ... славні кубанці підуть разом з молодією Українською державою, щоб здійснити ті гарячі мрії, котрі являлися керівничою зіркою для наших батьків» [4, с.136]. У ході переговорів про надання військової допомоги в боротьбі проти більшовиків були обговорені також питання щодо можливості федеративного або конфедеративного об'єднання Кубані з Українською державою [17, с.202].

Тим часом, скориставшись відсутністю лідерів так званих «самостійників» у керівництві республіки, які знаходились на переговорах у Києві, 23 червня 1918 р. у Новочеркаську була скликана нарада, на якій були присутні кілька членів крайового уряду, які відстоювали інтереси козацького населення та інші особи, які до уряду не входили, але були представниками Доброармії. Інтереси іногородніх, які склали половину населення Кубані, ніхто не представляв. На нараді під час обговорення результатів переговорів у Києві була підтверджена позиція про союз Кубані із Добровольчою армією. При цьому ідея можливого союзу Кубанської республіки із Українською державою була відкинута.

Незважаючи на це, виконуючи домовленості, гетьманський уряд наприкінці червня 1918 р. відправив на Кубань першу партію зброї – 9700 рушниць, 5 млн. набоїв і 50 тис. снарядів для трьохдюймових гармат. У липні в розпорядження Кубанського уряду було надано три батареї по чотири трьохдюймові гармати в кожній, а також значну кількість кулеметів і набоїв [4, с.137]. У червні-липні 1918 р. українським військовим командуванням був розроблений план військової операції на території Кубані з метою звільнення її від більшовиків. Для реалізації наміченого завдання передбачалося використати піхотну дивізію генерала З. Натієва у кількості 15 тис. чоловік, яку планувалося за допомогою морського десанту висадити на Азовському узбережжі Кубані. Однак через низку внутрішньополітичних проблем в Українській державі, а також у зв'язку з успішними діями Добровольчої армії проти більшовиків у липні – серпні 1918 р. українському уряду не вдалося реалізувати задумане. У листопаді – грудні 1918 р. в результаті антигетьманського повстання Українська держава припинила своє існування, а з нею загинули й усі здобутки українсько-кубанських взаємин 1918 р.

Ускладнював ситуацію й той факт, що навесні – влітку 1918 р. на території Кубані були створені декілька радянських республік, керованих з Петрограду. У березні на з'їзді Рад Чорноморської губернії в Туапсе більшовиками була проголошена Чорноморська, а у квітні на з'їзді Рад Кубанської області в Катеринодарі – Кубанська радянські республіки, які проголосили себе складовими частинами РСФРР. Услід за цим 27 – 30 травня 1918 р. III надзвичайний з'їзд Рад Кубані і Чорномор'я за участю делегатів фронту у Катеринодарі, який проходив під керівництвом Надзвичайного комісара Півдня Росії Г. Орджонікідзе, постановив злити Кубанську і Чорноморську республіки в єдину Кубансько-Чорноморську радянську республіку у складі РСФРР. У липні 1918 р. на I з'їзді Рад Північного Кавказу Кубансько-Чорноморська республіка разом із Терською і Ставропольською радянськими республіками були об'єднані в єдину Північно-Кавказьку радянську республіку у складі РСФРР. Метою створення подібних осередків радянської державності було бажання знайти протидію національно-визвольному рухові, який мав місце на окраїнах колишньої Російської імперії.

Після звільнення Кубані від більшовиків восени 1918 р. та повернення уряду республіки в Катеринодар з боку керівництва Добровольчої армії була продовжена політика розколу населення краю. За оцінками Р. Ковалю: «Розуміючи значення пропаганди, Денікін розгорнув шалену пропагандистську роботу. Зокрема, Добровольча агентура отримала завдання розколоти кубанців на лінійців та чорноморців. До того часу ці два поняття мали географічне значення. Жодної ворожнечі між ними не було. Всі відчували себе кубанськими козаками – дітьми одного краю. У висліді пропагандистської праці Доброармії лінійці стали «руськими людьми», а чорноморці – «хахлами», що хочуть продати Кубань Україні, яка продалася німцям [9, с.351]. Денікінці використовували протиріччя між україномовним чорноморським і російськомовним лінійним козацтвом Кубані. Перше – економічно й політично більш сильніше стояло на федералістських, проукраїнських позиціях (з точки зору А. Денікіна – сепаратистських). Друге традиційно орієнтувалося на Росію. Наслідком цього конфлікту стає заміна голови Кубанського уряду на ставленика А. Денікіна, лінійця Ф. Сушкова.

Також поширювався розкол кубанців на корінних та іногородніх. Всупереч рішенням, прийнятим наприкінці 1917 р., кубанська влада продовжувала яскраву станово-козацьку політику обмеження виборчих прав іногородніх. Водночас, міський пролетаріат переважно російського походження, як правило, збільшовичений, ці права отримував. До Надзвичайної крайової ради були допущені представники Добровольчої армії, які призначалися А. Денікіним. Крайовий уряд прийняв рішення про дозвіл мобілізації іногородніх, а потім і козаків в ряди денікінців. Колосальні людські та матеріальні ресурси Кубані опинилися в руках Добровольчої армії.

З осені 1918 р. протиріччя між керівництвом Кубані і Добровольчою армією досягли свого апогею. Доброармія все частіше втручається у справи Кубані, де допускаючи до її зближення з Україною. Наприкінці листопада денікінці роблять обшук у приміщенні українського посольства при Кубанському крайовому уряді, заарештовують українського посла П. Боржинського, зривають з приміщення посольства синьо-жовтий прапор.

5 грудня 1918 р. була прийнята Конституція Кубанського Краю, яка окреслювала державну територію. Основний закон республіки визначав розподіл повноважень законодавчих, виконавчих і судових органів влади. Але, у зв'язку з тим, що зміст Кубанської конституції відверто розходився із «Временним положенням про управління областями, занятыми Добровольческой армией», її застосування у життя виявилось неможливим.

Наслідком погіршення взаємин між Кубанським урядом і Добровольчою армією став дипломатичний демарш уряду у грудні 1918 р., коли Законодавча Рада посилає самостійну кубанську делегацію на чолі з Л. Бичем на Паризьку мирну конференцію. Кубанська делегація намагалася досягти визнання незалежності Кубані країнами Антанти, надання їй військової допомоги у боротьбі проти більшовиків, засудження проявів тиску з боку Доброармії. Але спроби кубанців вступити в Лігу націй, досягти визнання самостійності республіки йшли врозріз з намірами прихильників «єдиної та неподільної». Тому у 1919 – 1920 рр. денікінці переходять до фізичного і політичного знищення відомих політичних діячів проукраїнської орієнтації, розгону кубанських самостійницьких крайових органів.

У травні 1919 р. був здійснений невдалий замах на члена Ради П. Макаренка. 13 червня 1919 р. у Ростові-на-Дону було вбито Голову Ради М. Рябовола. У жовтні 1919 р. А. Денікін у телеграмі до Кубанської Ради повідомляє про державну зраду та вимагає військово-польових судів над членами Кубанської делегації на Паризькій мирній конференції – Л. Бичем, О. Калабуховим, Намитоковим, Савицьким. У листопаді 1919 р. генерал В. Покровський робить заколот, розганяє Законодавчу Раду, оточує її приміщення

військами та вимагає видати «самостійників» – членів Ради. 7 листопада заарештованого члена кубанської делегації О. Калабухова було повішено, а на його груди була причеплена табличка з написом «За измену Родине и казачеству». В цей же день у приміщенні Ради генерал П. Врангель вітав очищення Кубані від «самостійників».

У відповідь кубанське козацтво відвернулося від денікінської армії та від утвореної наприкінці 1919 р. маріонеткової Отаманської ради. Але час було втрачено. Наприкінці лютого 1920 р. – на початку березня 1920 р. у ході боїв між червоним військами і Добровольчою армією на північно-кавказькому напрямі наступив перелом. Кубанська республіка, яка у січні 1920 р. розірвала відношення із Добровольчою армією, намагалася створити союз з невольницькою Гірською республікою та Грузією. Але 17 березня 1920 р. Катеринодар був захоплений більшовиками, а вся територія Кубані перейшла під контроль радянської влади. Кубанська народна республіка, її уряд та Кубанське козацьке військо були ліквідовані.

Оцінюючи розвиток подій на Кубані протягом 1917 – 1920 рр. треба визнати, що потенціал, який відкрився перед українською спільнотою у цьому регіоні, на жаль, так і не був використаний. Основними причинами, які обумовили подібний розвиток подій стали наступні:

1. Кубанське політичне керівництво не виконало роль лідера національно-визвольного руху. Невіра в сили свого народу, політична невизначеність, нерішучість, світоглядна обмеженість, небажання вийти за межі свого станового статусу, залежність від зовнішніх сил призвели до того, що кубанський провід, проголосивши незалежність Кубанської народної республіки, не спромігся піднятися над своєю становою «козацькою» приналежністю та виконував роль статиста, борючись за чужі інтереси під командою різних політичних сил, як правило, некубанського походження. За цей час на Кубані змінилося 3 отамана (О. Філімонов, М. Успенський, М. Букретов). 5 керівників уряду (О. Філімонов, Л. Бич, Ф. Сушков, П. Курганський, В. Іваніс). Склад уряду був поновлений 9 разів. Але всі вони, на відміну від того ж донського отамана П. Краснова, були маріонетками в руках чужих Кубані політичних гравців. Самостійність Кубані, прийняття її Конституції - все це вважалося урядом тимчасовим до відновлення законної загальноросійської влади. В кубанському керівництві не знайшлося таких людей, які взяли б на себе історичну відповідальність і у сприятливих умовах краху Російської імперії повели кубанців до самостійного державного життя.

2. Єдина за етнічною ознакою українська спільнота була розділена на декілька ворожих таборів – козаків, серед яких існував конфлікт між українським чорноморським і російськомовним лінійним козацтвом та інгородніми. Як підкреслював Д. Білий: «герметична замкнутість козаків, які не бажали відмовитись від свого статусу заради спільного національного братерства та упосліджене становище інгороднього населення Кубані породжувало приховане або жорстке протистояння яке породило криваву різанину між єдинокровними братами – козаками та інгородніми в 1917 – 1920-х рр.» [8, с.42]. Розбіжність між козаками та інгородніми була головною причиною неспроможності до об'єднання української спільноти Кубані. Українці, як завжди, боролись один проти одного у складі різних армій, рухів, об'єднань.

3. Бурхливі події на Кубані стали наслідком втручання зовнішніх сил, які були не заінтересовані у створенні самостійних державних структур в регіоні. І денікінці та більшовики вміло інспірували конфлікти між кубанським та чорноморським козацтвом, між козацтвом та інгородніми, між багатими та бідними, між росіянами та українцями з метою захоплення та утримання влади. Ні білі, ні червоні не хотіли бачити самого факту існування самостійної Кубанської народної республіки та її інститутів, робили все можливе з метою відриву кубанських українців від основного національного масиву.

4. Відсутність елементів громадянського суспільства на місцевому рівні, що було характерно не тільки для Кубані а і для всієї території колишньої Російської імперії. На Кубані не існувало жодної регіональної політичної сили, яка би виражала інтереси місцевого населення і могла очолити регіональні політичні рухи.

5. Нерішуче ставлення українського уряду гетьмана П. Скоропадського до політичного об'єднання з Кубанню.

Предметне розуміння досвіду процесів створення і існування Кубанської народної республіки, засвоєння повчальних уроків цих подій видається вельми актуальним, здатним допомогти запобігти повторенню прикрих, небезпечних помилок сьогодні. Поразка в боротьбі за кубанську незалежність змушує на критичні оцінки перебігу подій, сформулювати наступні історичні уроки національно-визвольних змагань на Кубані:

1. Починаючи шлях до створення власної державності необхідно чітко визначитись щодо суспільних пріоритетів, мати план дій, забезпечити єдність усіх національно-патріотичних сил для досягнення спільної мети. Кубанське суспільство, українське за своїм етнічним походженням, його лідери виявилися внутрішньо неготовими йти на поступки та компроміси заради єдності дій.

2. Виклики революційної доби покладають високу відповідальність на політичних лідерів. Провідники Кубанської народної республіки не виявили потрібних здібностей задля створення власної державності. Однієї ідеї проголошення самостійності недостатньо, потрібна щоденна кропотлива робота по її фактичному наповненню. Кубанське керівництво, проголосивши незалежність республіки, перед небезпекою наступу більшовиків пішло на союз з Добровольчою армією і тим самим зрадили саму ідею її незалежності.

3. Прагнення мати власну державу завжди повинно бути підкріплено створенням збройних сил, великим лихом для державної справи стала відсутність самого кубанського війська. Власні збройні сили завжди виступають надійним гарантом державотворення, а неухага до проблем військового будівництва загрожує непередбаченими наслідками. Віддавши кубанські частини під командування Добровольчої армії уряд республіки не зберіг за кубанцями традиційного права навіть на територіальні частини і командування ними старшинами-кубанцями.

4. Один із уроків полягає в тому, що під час створення самостійної республіки необхідно врахувати зовнішню ситуацію, домагатися усіма засобами широкого міжнародного визнання існування самостійної Кубанської держави. Невизначеність зовнішньої політики кубанських урядів гальмувала розвиток Кубанської народної республіки. І російські більшовики і російські білогвардійці заперечували кубанську самостійність. При цьому білогвардійців підтримувала Антанта. Відмова кубанської верхівки від надання допомоги з боку німців у боротьбі з більшовиками. У 1918 р. німці, надавши таманським повстанцям зброю та амуніцію, висадили десант і спільно з козаками вигнали більшовиків із Тамані. Керівник німецької армії фон Анрім сам запропонував Раді ввести свої війська на Кубань. Але, не отримавши від кубанського уряду офіційного заклику про надання допомоги, повернулися до Керчі.

Поява Кубанської народної республіки, шлях, який вона пройшла від станового державного утворення до сателіта Добровольчої армії в умовах збройної конфронтації із більшовиками на зовнішньому фронті та протиріччями із денікінцями на внутрішньому могла стати основою українського відродження на Кубані. Але не стала. Як справедливо зазначив Л. Бич: « образ України, як самостійної держави ще тільки накреслювався, а про старовину, про державні її традиції масами було й згадку втрачено. Отже, тому було треба, щоб минув певний час, щоби поняття державної України закріпилося не тільки в ідеї, але й в дійсному житті, як реальність. Треба було, щоб витворився цей новий для нас образ, що приваблював би споріднену стихію своїм демократичним вільним суспільно-державним ладом, своєю організованістю, рідною культурою й рідною мовою» [1, с.276].

Такого часу ні для України ні для Кубані історія не відвела. Були прогаяні декілька сприятливих можливостей щодо об'єднання української більшості свого населення Кубані та України в єдиному державному організмі. Пізніше, в результаті білого та червоного терору майже всі здобутки в державному і національно – культурному розвитку українського населення Кубані були ліквідовані.

Джерела та література

1. Бич Л. Л. Кубань у кривому дзеркалі / Л. Л. Бич // Кубань. Збірник статей про Кубані і кубанців. Видання громади кубанців в Чехословацькій республіці. – Прага, 1927. – С.193–277.
2. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.) : Документально-художнє видання / М. Галаган. – К. : Темпора, 2005. – 656 с.
3. Деникин А.И. Очерки русской смуты / А. И. Деникин. – М. : Айрис – прес, 2006. – Т.2. – 736 с.
4. Дорошенко Д. Історія України, 1917 – 1923 / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. – Т.2. – 352 с.
5. Іваніс В. Стежками життя (спогади) / В. Іваніс. – Новий Ульм, 1959. – Кн. II. – 284 с.
6. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – К., 1995. – 493 с.
7. Сулятицький П. Українізація на Кубані / П.Сулятицький // Тризуб. – Париж, 1929. – № 42–43. – С. 98–175.
8. Білий Д. Д. Чи працювала українська національна ідея на Кубані в 1917–1920 рр. Дискусія між Л. Бичем та П. Сулятицьким в 20-х рр. ХХ ст. / Д. Д. Білий // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету: зб. наук. пр. – Запоріжжя, 2009. – Вип.27. – С. 201–204.
9. Коваль Р. Нариси з історії Кубані / Р. Коваль. – К. : Фоліант, 2004. – 440 с.
10. Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років: на теренах постімперської Росії / В. М. Матвієнко. – К., 2002. – 397 с.
11. Польовий Р. Кубанська Україна / Р. Польовий. – К. : Діокор, 2002. – 304 с.
12. Зайцев А.А. Региональный политический процесс в условиях гражданской войны 1917 – 1922 г.г. (на материалах Дона и Кубано-Черноморья) : дис ... канд.ист.наук: 07.00.02/ Зайцев Андрей Алексеевич. – Краснодар, 2009. – 210 с.
13. Яневський Д. Б. Загублена історія втраченої держави / Д.Б. Яневський. – Харків : Фолио, 2009. – 252 с.
14. Дністрянський М.С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / М.С. Дністрянський. – Львів : вид-во «Світ», 1992. – 143 с.
15. Романчук О. Ультиматум. Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою / О. Романчук. – К., 1990. – 236 с.
16. Мицик Ю.А. Історія України: 2-е вид., допов. і переробл. / Ю. А. Мицик, О.В. Бажан, В.С. Власов. – К. : Вид. дім «Київо-Могилянська академія», 2008. – 591 с.
17. Петренко І. Політичні та військові відносини України і Кубані в 1917–1918 рр. / І. Петренко // Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини. Наук. збірник. Матеріали всеукраїнської наукової військово-історичної конференції. м. Дніпропетровськ. 25 травня 2011 р. – К., 2011. – С. 255–259.

Поплавский О. А. Поражение украинской революции на Кубани: причины и уроки

В статье раскрыта история создания, существования и ликвидации Кубанской народной республики. Изучены исторические предпосылки формирования украинской общины на Кубани. Автор проанализировал причины разрушения попытки создания государственности в этом регионе в 1917 – 1920 гг. Раскрыт характер политических и военных отношений Украины и Кубани в 1917 – 1917 гг. Обращено внимание на исторические уроки поражения национально-освободительной борьбы на Кубани в этот период.

Ключевые слова: власть, революция, республика, кубанское казачество, большевики, деникинцы, Кубань.

Poplavskiy O. O. The reasons and lessons of defeat of the Ukrainian revolution in Kuban

In this article the history of creation existence and elimination of the Kuban People's Republic is considered. Historical preconditions of formation of the Ukrainian community in Kuban are investigated. The author analysed causes of failed attempt of creation of nationhood in this region in 1917-1920. The character of the political and military relations of Ukraine and Kuban in 1917-1918 is revealed. The attention to historical defeats of national liberation fight in Kuban during this period is paid.

Keywords: power, revolution, republic, the Kuban cossacks, bolshevicks, Denikin's, Kuban.